

Restaurování architektury jako nový směr v péči o stavební památky

Josef Štulc

Národní památkový ústav – generální ředitelství, Praha
National Heritage Institute, Headquarters, Prague
stulc@up.npu.cz

Abstract

Ethics in Restoration and a New Dimension in the Conservation of Structural Monuments

The contribution refers to the close relationship, reflected by Ivo Hlobil, between the foundation of the Czech (Czechoslovak) School of Restoration (Vincenc Kramář, Bohuslav Slánský in the 30s of the 20th century) and its new theory and ethics in restoration and so-called synthetic method of care of historic architecture, implemented by Václav Wagner in the 40s of the past century. The heritage of these principals in the field of architecture of the past 20 years, after a period of insensitivity and a great decline, returned to life in the exemplary conservation treatments under the leadership of architect Václav Girsá. Five of them have already received international favourable response and have been given EU Prize for Cultural Heritage / Europa Nostra Awards.

Klíčová slova: umělecká díla, malba, architektura, restaurování, konzervace, rekonstrukce, etika

Keywords: artworks, painting, architecture, restoration, conservation, reconstruction, ethics

Ve dvou pozoruhodných statích z roku 1982 a 2000¹ vylíčil Ivo Hlobil zrod fenoménu, později nazývaného Česká restaurátorská škola. Připomenul vpravdě zakladatelský význam, který pro formování filosofie restaurování uměleckých děl mělo u nás působení vynikajícího historika umění, žáka Vídeňské školy dějin umění, Vincence Kramáře v čele Obrazárny vlasteneckých přátel umění (později Sbírký starého umění, dnes Národní galerie). Kramář měl mimořádné šťastnou ruku, když pro svůj ústav získal citlivého a talentovaného malíře Bohuslava Slánského, zároveň velmi schopného vědce a teoretika a později i významného pedagoga.² Ze spolupráce těchto dvou osobností vzešlo formování teoretických a etických principů, jimiž se restaurování u nás řídí v podstatě až dodnes. Jde o principy, jež by se měly vztahovat nejen na ošetřování uměleckých malířských děl, pro které byly hledány a ověřovány, ale na celou oblast péče o památky.

O co v tehdejší hledání optimálního přístupu k péči o umělecké památky šlo? Mimo diskusi stál u Kramáře bezvýhradný respekt k autentičnosti autorského malířského díla, respektive k těm jeho částem, dochovaným ve své originální hmotné substanci. Tento respekt, dědictví myšlenek Aloise Riegla a Maxe Dvořáka, zůstal u nás již natrvalo konstantou kvalifikované restaurátorské činnosti. Řešit však bylo třeba řadu dalších problémů, často vysoce subtilní, těžko verbálně sdělitelné povahy. Například – po opuštění pro originál poškozující praxe domalování či přemalování obrazu, jak se to dělalo až do konce 19. století – zda po vytmelení ponechat nedochovaná místa malby pouze v neutrálním tónu a originál analyticky prezentovat jako torzo, či zda při retuších vyjít z průzkumu restaurovaného díla a ze studia analogií a nenásilným názakovým napodobením usilovat o jeho výtvarné scelení. Neméně diskutovanou byla otázka, zda upřednostnit znovu uplatnění prvotní autorské koncepce a barevnosti či spíše respektovat Rieglovu „hodnotu stáří“ památky, nejednou ovšem v podobě zažloutlých, původní výraz díla zkrslujících (většinou nepůvodních) laků. Velký důraz Kramář kladl i na reversibilitu restaurátorských zásahů,³ což u Slánského později vyústilo v experimenty s technikou tzv. snímatelné podložky.⁴ Díky teoretickému myšlení i obsáhlému restaurátorskému a zároveň pedagogickému dílu Bohuslava Slánského dosáhla u nás restaurátorská praxe druhé poloviny 20. století obdivuhodné vyváženosti, harmonicky spojující podíly vědecké i nepostradatelné tvůrčí umělecké složky v ní zastoupené. Od Vincence Kramáře převzala vědomí individuálního rázu každého řešeného případu a odtud i individuální volby koncepce každého restaurátorského počínu.⁵

1 HLOBIL, Ivo. K výtvarnému aspektu československé restaurátorské školy. In *Zborník k OSPSOP Rožňava II*, Prešov 1982, s. 119–131. HLOBIL, Ivo. Vincenc Kramář a výtvarná teorie restaurování. In LAHODA Vojtěch; UHROVÁ Olga (eds). *Vincenc Kramář – Od starých mistrů k Picassovi*, katalog výstavy, Praha : Národní galerie v Praze, 2001, s. 173–174. ISBN 80-7035-247-7. V článkách jsou citovány stati Vincence Kramáře o restaurování uměleckých děl. Studie Ivo Hlobila z teorie a dějin památkové péče byly znovu souborně vydány – HLOBIL, Ivo. *Na základech konzervativní teorie české památkové péče* (ed. Marek Perůtka). Praha : Národní památkový ústav, 2008, ISBN 978-80-87104-32-3.

2 Bohuslav Slánský byl od roku 1946 profesorem na Akademii výtvarných umění. Je autorem dodnes uznávané a citované knihy *Technika malby I*, Praha 1953 a *Technika malby II*, Praha 1956 a celé řady pozoruhodných časopiseckých statí k teorii, výzkumu, technice a praxi restaurování malby.

3 K složité otázce reverzibility viz NEJEDLÝ, Vratislav. Reverzibilita a mravní zodpovědnost při restaurování výtvarných děl, *Zprávy památkové péče*. 1993, roč. 53, s. 264–267. ISSN 1210-5538.

4 SLÁNSKÝ, Bohuslav. Rekonstrukční retuš na snímatelné podložce, *Památková péče*. 1967, roč. 6, s. 231 a n.

5 KRAMÁŘ, Vincenc. Nová metoda restaurátorská. K činnosti Obrazárny vlasteneckých přátel umění, *Národní listy*, příloha k č. 334 z 6. prosince 1931, s. 9 a n. Dle Kramáře je individuální hledání vhodné metody mnohem náročnější, ale „je to také její veliký půvab.“

Hodnota teoretického myšlení a zejména výsledky dosahované v praxi dávaly restaurování uměleckých děl u nás⁶ značný předstih před vývojem konzervace a péče o ostatní druhy památek. Především šlo o historickou architekturu. V této oblasti byly cesty teoretického myšlení a vedle nich památková praxe vzájemně co do úrovně značně rozdílné. Jistě v tom hrála roli skutečnost, že stavební památky mají vedle svého nesporného uměleckého rázu i primární praktickou funkci. Tu památková péče musí respektovat a za všech okolností usilovat o její udržení, případně znovunalezení. Do vztahu ke stavebním památkám se tak promítá obecně uznávaný princip jejich funkční reanimace. Ten v zájmu uchování díla jako celku někdy vyžaduje a ospravedlňuje modernizační intervence u jiných druhů výtvarných památek nepřijatelné. Ospravedlnění se pak, chtěj nechtěj, někdy promítá i do nižších nároků na péči o stavební památky kladených (s výjimkou jejich umělecké výzdoby). Obecným problémem trvalé povahy je forma a kompatibilita funkčně nezbytných dostaveb a doplňků s původními architektonickými celky.

I péče o architektonická díla minulosti prošla ve 20. století významným vývojem a proměnami své teorie a praxe. Puristické, o stylovou jednotu usilující a svými představami originální hmotnou substanci staveb většinou poškozující „restaurování“, či lépe snad řečeno „fiktivní rekonstruování“ památek, kvetoucí až do počátku 20. století, vystřídala v jeho prvním desetiletí metoda konzervační. Spojovala snahu analyzovat, poznat a v úplnosti ve všech stylových fázích prezentovat stavební a výtvarný vývoj památky s nekompromisním modernismem všech jejích nových doplňků, dostaveb či funkčních adaptací. Jednostranné „zvědečtění“ péče o historické stavby a podcenění významu celistvosti jejich architektonicko-výtvarné kompozice,⁷ tedy upřednostnění jejich historicko-dokumentární před výtvarnou a estetickou hodnotou, vedly od sklonku třicátých let významného historika umění a památkáře Václava Wagnera k energické reakci. Analytickou a modernistickou doktrínu památkové péče své doby chtěl nahradit novou syntézou.⁸ Jak postihl Ivo Hlobil,⁹ usiloval Wagner téměř o totéž, co o něco dříve promýšleli a v konkrétních restaurátorských akcích ve sbírce starého umění ověřovali Vincenc Kramář a Bohuslav Slánský: při plném respektu a kategorickém požadavku uchování originální hmotné substance stavebního díla nenásilně obnovit jeho věky narušenou kompoziční výtvarnou integritu. I v architektuře Wagner připustil „napodobivou retuš“, tedy přístup vracející se k rekonstrukci či evokaci historických forem.¹⁰

Rozpor mezi analyticko-modernistickým a synteticko-rekonstrukčním přístupem vedl k ostré polemice, která se v roce 1940 rozhořela mezi Václavem Wagnerem a Zdeňkem Wirthem,¹¹ tehdy přední osobností české památkové péče. Ten ve Wagnerově syntéze spatřoval nepřijatelný

-
- 6 Stranou těchto úvah ponecháváme významnou oblast restaurování sochařských děl, jehož teorii, metodám i praxi se u nás věnovali vynikající znalci Miloš Suchomel a Vratislav Nejedlý.
  - 7 Obzvláště výstižnou charakteristikou tohoto vývoje viz ŠTORM, Břetislav. Péče o památky architektury a cesty její myšlenkové koncepce, *Zprávy památkové péče*. 1959, roč. 19, č. 3–4, s. 57–68. ISSN 1210-5538.
  - 8 WAGNER, Václav. Analýza a syntéza v ochraně uměleckých památek, Volné směry. 1940–41, roč. 36, s. 14–25. Svě stati z let 1940–46 Wagner souhrnně vydal – WAGNER Václav. *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*, Praha 1947. Reedici knihy vydal NPÚ: WAGNER Václav. *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*, Praha : Národní památkový ústav, 2005. ISBN 80-86234-72-X.
  - 9 HLOBIL Ivo. Václav Wagner – strážce estetického působení památky. In WAGNER, Václav. *Umělecké dílo... cit v pozn. 8, II. vydání s. 8.*
  - 10 WAGNER, Václav. *Umělecké dílo... Cit v pozn. 8, II. vydání, s. 28, „... napodobení, případně volné napodobení, je oprávněno tam, kde se provádí ve službě celku a jeho vztahů určených výtvarnými zákony.“*
  - 11 KRÍŽEK, Jiří. Nové poznatky ke sporu mezi Václavem Wagnerem a Zdeňkem Wirthem o metodu analýzy a syntézy. In ROHÁČEK, Jiří; UHLÍKOVÁ Kristina (eds). *Zdeňke Wirth pohledem dnešní doby*. Praha : Artefactum, 2010. ISBN 978-80-86890-32-6, s. 239–245.

návrat k purismu 19. století.¹² Vzniklý spor nebyl v jejich generaci vyřešen a péče o stavební památky pak ve druhé polovině 20. století jakoby oscilovala mezi oběma krajními metodickými póly. Při vědomí individuálního charakteru každé památky a neopakovatelnosti každého případu její obnovy (potřeba sladit historické poznání, užitnou funkci, vztah k místu a prostředí památky, dostupnost materiálů a technologií ad.) posléze vyústila v metodický (a zároveň co do výrazu architektonický) pluralismus dnešní doby. Dle konkrétní situace památky se vždy individuálně hledá a volí metoda její obnovy. V architektonické konzervaci se tak dospělo k podobnému přístupu, jaký ve své době doporučoval již Vincenc Kramář.¹³

K nejhlubšímu úpadku u nás dospěla praxe obnovy stavebních památek v tzv. normalizačním období totalitního komunistického režimu 70. a 80. let minulého století. Jeho v daném případě ne ideologické, ale převážně ryze hmotné příčiny, zde nelze podrobně rozvádět. Praxe tehdejších let byla ostatně v posledním dvacetiletí podrobena oprávněně zdrcující kritice. Co i v tomto, pro památky velmi nešťastném období, zůstalo na tradičně vysoké úrovni, byla široká oblast průzkumů památek, tvorba koncepce ochrany historických měst, vesnic a krajiny a příprava prohlášení městských památkových rezervací.¹⁴ Pozoruhodné bylo i rozvíjení teorie památkové péče.¹⁵ V praxi si vysokou úroveň ponechalo jen restaurování uměleckých děl. Jako klasický příklad může posloužit jedna z nejprestižnějších akcí té doby, rekonstrukce a restaurování gotického domu U zvonu na Staroměstském náměstí v Praze – ambiciózní projekt, který jsem měl možnost důvěrně poznat jako jeho památkový garant v závěrečné fázi realizace. Předmětný dům si dochoval mnoho ze svého středověkého jádra s románskými sklepy a mimořádně náročně řešenou věžovitou nárožní stavbou z třetiny 14. století, nemající co do architektonické a umělecké kvality ve střední Evropě své doby obdobu. Středověké jádro domu však bylo v 17. – 19. století včleněno do nové architektonické struktury vnitřní skladby a vnějšího vzhledu, které rovněž rozhodně nepostrádaly vysokou památkovou hodnotu. Aby bylo možné gotické jádro znovu odhalit a prezentovat, padlo nakonec rozhodnutí obětovat a puristicky odstranit mladší přestavby a úpravy.

Pomínu velmi zajímavé, ostře polarizované diskuse, které tuto od počátku krajně problematickou akci předcházely a zčásti i doprovázely. Co na ní bylo nejnápadnější, byl až neuvěřitelný kontrast mezi hlavními složkami její realizace. Na jedné straně stál dosti necitlivý projekt rekonstrukce a hluboce podprůměrný výkon tehdejších dodavatelů stavebních prací s jejich absolutní nešetrností a brutalitou v zacházení s dochovaným originálem, spojenou s jejich nevalnými řemeslnými schopnostmi. Na druhé straně vynikala špičková kvalita práce na akci zúčastněných výtvarníků-restaurátorů.

Bez neuvěřitelné píle, trpělivosti a prostorové představivosti Jiřího Blažeje při opětovném sestavování tisíců z vyzdívek získaných fragmentů originálů gotických soch, kružeb a architektonických článků, a bez finální, ryze výtvarné a skvěle provedené úpravy, kterou dali sochaři-restaurátoři Jan Bradna a Jiří Novotný tvrdé kameničině dodané stavební firmou na průčelí domu, by akce přes všechny snahy zúčastněných památkářů skončila katastrofálním flaskem.

12 WIRTH, Zdeněk. *Methody preventivní ochrany*, *Umění*. 1942, roč. 14, s. 123.

13 Viz pozn. 5.

14 Viz k tomu KIBIC Karel; VOŠAHLÍK Aleš. *Památková ochrana a regenerace měst v České republice 1945–2000*, Praha : Národní památkový ústav, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0.

15 Pozoruhodnou úroveň a dynamismus teoretického myšlení v české památkové péči 80. a poč. 90. let minulého století odrážejí stati a referáty z četných tehdy konaných konferencí shromážděné péčí Václava Pilze v osmi cyklostylovaných Bulletinech vedoucího pracoviště vědeckotechnického rozvoje, SÚPPOP Praha, 1984–1992.

Měnit zavedené zlozvyky je daleko obtížnější než si je osvojit. Přes kolaps a zánik arogantních socialistických stavebních firem a dnešní daleko větší možnosti odborných pracovníků památkové péče ovlivňovat realizaci stavební obnovy památek má i po dvaceti letech od pádu totalitního režimu současná renovační praxe u architektonických památek daleko k tomu, aby odpovídala jejich vysoké kvalitě a stále ještě ve velkém rozsahu existující autenticitě. Eroze autentických hodnot v hrozivém tempu pokračuje i dnes. Východisko přesto existuje. Cestu k pozvednutí úrovně péče o naše stavební dědictví, alespoň v jeho nejhodnotnějších reprezentantech, ukazují realizace projektované, ale zejména přímo na stavbě důsledně, trpělivě a neúnavně vedené architektem Václavem Girsou.¹⁶ Jejich autor přiznává, že cennou inspirací jeho inovativního, vůči originálu úzkostlivě šetrného a současně synteticky, v mnohém veskrze výtvarně pojatého přístupu ke konzervaci historického stavebního díla, mu byla právě přesvědčivost a výtvarná působivost ve své době průkopnických finálních restaurátorských úprav průčelí domu U zvonu.

Girsovy realizace revitalizují a prodlužují životnost dochovaných konstrukcí, zdívá a omítké stavebních památek těmi prostředky a materiály, jakými kdysi vznikly (vápenná voda, ručně nahazované vápenné omítky se stejnou kompozicí užitých písků, shodný materiál ručně opraco-

16 Přehled o akcích stavební a restaurátorské obnovy památek vedených Václavem Girsou, včetně zaslíbených úvah a komentářů podává bohatě fotograficky dokladovaná publikace GIRSA Václav; HANZL Miloslav. *Typologie obnovy*, Praha: ČVUT, Fakulta architektury, 2011. ISBN 978-80-01-04770-5.

Obr. 1 (vlevo) Praha, Staroměstské náměstí; dům U kamenného zvonu z třetiny 14. stol. Průčelí po puristickém odstranění mladších přestaveb, doplnění rozsáhlých chybějících částí opukového zdiva a citlivém výtvarném zčelení evokujícím původní architektonickou strukturu. (Foto Ladislav Bezděk)

Obr. 2 (vpravo) Bezděz, královský hrad ze druhé poloviny 13. století. Pohled na purkrabský palác po konzervaci zdiva a omítké a provedení zčelujících rekonstrukcí a retuší. (Foto Věroslav Škerabánek)

Obr. 3. Švihov, vodní hrad z konce 15. stol. – průčelí severního paláce a kaple po náročném zpevnění a konzervaci původních omítek a povrchů. (foto Gabriela Čapková)

vaných kamenných článků, vápno a výlučně historicky doložené minerální pigmenty při novém uplatnění historické barevnosti, dodržování stavební sezóny a technologických přestávek, etc.). Poznatelná kompoziční struktura díla je Girsou synteticky znovu zvýrazněná, aniž by byla zakryta historická vrstevnatost díla. Doplnky připojené k originálu se vyznačují vysokou kvalitou tradičního řemeslného či výtvarného provedení a i při přiměřené rozlišitelnosti respektují harmonii architektonického celku. V neposlední řadě je třeba u Girsových realizací vyzdvihnout, že nestírají „hodnotu stáří“ památky. Šetřností k patině a stopám historické existence ponechávají stavbě její důstojnost a poetické kouzlo.¹⁷

Rozsah Girsových konzervačních akcí, u nichž se opíral o spolupráci s architektem Miloslavem Hanzlem, o skvěle vybraný tým specialistů ze svého ateliéru a důsledně i o včasné konzultace a průběžnou diskusi s Pavlem Jeriem a dalšími odbornými památkovými pracovníky, je obdivuhodný. Svůj specifický přístup architekta-restaurátora zahájil na hradě Bezdězu, který díky němu o vlásek unikl zničující „komplexní“, v tehdejšímu kontextu betonářské obnově, projekčně připravené v SURPMO na konci 80. let. Na šetrné zabezpečení, nenásilné scelení a doplnění fasád bezděžského purkrabství, ukončené za účasti sochařů Bradny a Novotného v roce 1993, později navázala opět Girsou vedená konzervace věže královského paláce a posléze ze záchranných důvodů i nutné zastřešení tzv. „templářského“ paláce. Stejně svědomitý, šetrný a zároveň tvůrčí přístup pak Girsův tým uplatnil u hradů Frýdlant, Grabštejn, Lipnice, Švihov a u lotyšské Bausky. U nejednoho z těchto příkladů se mu podařilo téměř nemožné – korigovat

17 Srovnej ŠTULC, Josef. Konzervace zřícenin a restaurátorská etika (Úvaha k obnově průčelí purkrabského paláce na Bezdězu), *Zprávy památkové péče*. 1994, roč. 54, s. 104–108. ISSN 1210-5538.

a eliminovat nepříjemný účinek dříve provedené necitlivé rekonstrukční intervence ze 70.–80. let minulého století (např. hrady Lipnice a Bauska). Stejně vysoký standard šetrnosti, výtvarné a řemeslné kvality a etické zodpovědnosti Girsa uplatnil i v konzervaci památek z mladších slohových období. Lze namátkově připomenout renesanční opatství kláštera Zlatá koruna, barokní zahrady pod pražským hradem, gloriety zámku v Ploskovicích či domek s ateliérem Zdenky Braunerové v Roztokách u Prahy. Výjimečnost Girsova restaurátorského přístupu k obnově stavebních památek neunikla pozornosti ani uznání mezinárodní kulturní veřejnosti.

Obr. 4 Zlatá Koruna, budova opatství ze 14. stol. upravená v renesanci na sklonku 16. stol. a znovu v baroku v 2. třetině 18. stol. Girsova konzervace ponechala jako čitelné obě stavební fáze úpravy fasád. (Foto Věroslav Škrabánek)

Girsa je dnes již pětinasobným laureátem ceny Evropské unie Europa Nostra udělené za jím vedenou obnovu Müllerovy vily od Adolfa Loose v Praze, rehabilitaci unikátního barokního zámeckého divadla v Českém Krumlově, záchraně a konzervaci zřícenin hradu a zámku Bauska v Lotyšsku, konzervaci pozdně gotických průčelí Horního hradu v Českém Krumlově a projekt konzervace a prezentace hradu Bečova.¹⁸

Metoda restaurování architektury, jak ji Girsovy realizace dokladují, jistě není v oblasti stavebního dědictví universálně použitelná. Potřeba funkční reanimace a legitimní požadavky vlastníků si oproti malbě či plastice u této umělecké kategorie vždy budou vyžadovat svou zákonitou daň a úlitbu. Zdaleka ne u všech staveb ostatně lze nárokovat tak vysoký standard péče (a nebylo by to ani odůvodnitelné). S opozicí konec konců je třeba počítat i u části názorové

18 Blíže ke všem jmenovaným konzervačním akcím viz publikace cit. v pozn. 17.

Obr. 5 Švihov, detail okna kaple s nenásilným zvýrazněním lilií ukončujících omítkové pasparty. (Foto Gabriela Čapková)

vždy rozrůzněné a rozhádané obce českých památkářů.¹⁹ Nedávno ukončená, neméně vzorná konzervace vily Tugendhat v Brně, uskutečněná jiným projekčním a realizačním týmem za účasti mezinárodní komise odborníků vysoce oceňujících spolupráci s českou stranou²⁰ však ukazuje, že restaurování architektury inspirované etickými a odbornými standardy restaurování výtvarných děl, je u památek takového významu jediný možný a oprávněný přístup.

Obr. 6 Praha, Müllerova vila na Ořeškovce od Adolfa Loose z let 1928 – 1930. Detail obkladu stěn, podlah a schodů v interiéru po obnově z l. 1998–2000. (Foto Věroslav Škerabánek)

19 Tuto vlastnost trefně a s jemným humorem glosuje BEČKOVÁ, Kateřina. Rekonstrukce věží Malostranské radnice. Obhajoba ex offio, *Zprávy památkové péče*. 2007, roč. 67, č. 4, s. 317–320. ISSN 1210-5538.

20 Viz k tomu ČERNÁ Iveta; ČERNOUŠKOVÁ Dagmar (eds). *Mies v Brně*, Brno : Muzeum města Brna, 2012. ISBN 978-80-86549-22-4.